

Medi físic/medi social en els ecosistemes muntanyencs. El cas de Falgars en el Pre-pirineu català

Modest Fluvià i Font (*)

Introducció

Les característiques físiques de la muntanya imposen limitacions i condicionen l'activitat humana: la muntanya és una zona «d'obstacle» a l'activitat de l'home (1). (Fins i tot en llenguatge figuratiu el terme «muntanya» fa referència a una dificultat molt gran.) Cal veure, doncs, quines característiques físiques de la muntanya engendren un marc d'obstacle a l'activitat de l'home i, amb això, generen una presumible homogeneïtat socio-econòmica.

El primer i més evident tret físic de la muntanya es l'*alçària* del terreny. En contra del que pot deduir-se de l'ús més freqüent d'aquest criteri, l'alçària no és un criteri absolut (juga un paper canviant segons altres variables, p. e. la latitud), ni tampoc es exclusiu (la seva importància per a l'organització socio-econòmica, transcorre conjuntament amb altres variables: clima, relleu, període vegetatiu).

A part de l'altitud, un altre element a considerar és l'*extensió del territori*. Un territori aïllat, per més elevat que sigui, no genera una organització humana significativa, no té entitat territorial suficient. Caldria distingir així el terme «muntanya» dels qualificatius de «mont», «monticle», entenen per ells, elevacions localitzades, sense continuïtat en el territori. (En llengua castellana són d'ús més freqüent els termes de «monte», «montículo», etc. i el propi terme de «montaña» fa referència a un conjunt territorial, no a un punt elevat.) Que aquesta remarca tan intuïtiva no és sobrera, en tenim mostres abundants en el nostre país. Això ha motivat la utilització del terme compost «*zones de muntanya*», terme que en aquesta investigació emprem amb preferència al mot simple de «muntanya».

La *latitud* del territori és un altre element a tenir present, requisit que no sempre s'ha atès com cal. E. Balcells ho precisa dient que «existeixen notables variacions del concepte d'àrees d'economia de muntanya segons latitud» (2). El mateix autor resumeix la interacció de les variables altitud i latitud de la manera següent: «podria dir-se, en forma molt general, que l'altitud compensa la latitud».

* L'Introducció i la I^a Part de la Ponència són materials reordenats de la tesi doctoral del firmant: «Economia de muntanya: la pluriactivitat com a estratègia de desenvolupament. Aplicació a l'Alt Pirineu Català» (presentada a la Facultat de Ciències Econòmiques de la Universitat de Barcelona, novembre 1983).

És així necessari completar el criteri d'altitud amb informació sobre la ubicació de la zona. El paper d'ambdues variables ve recollit en la discussió que segueix sobre les zones de baixa, mitjana i alta muntanya.

La distinció entre baixa, mitjana i alta muntanya reposa en principi sobre criteris d'altitud, les variacions de la qual generen successives zones climàtiques i de vegetació. En el vessant de l'organització humana, el contingut de les tres subzones ha estat resumit per Bravard (3) de la manera següent: A la baixa muntanya, l'organització humana no és excessivament diferent de les zones baixes; la mitjana muntanya viu sota condicions muntanyenques, però acull sovint poblacions abundants; l'alta muntanya implica condicions rudes i acull poca població permanent. La imprecisió és evident, agreujada quan s'observa la seva aplicació a territoris de diferent latitud: a les zones polars, les neus permanents (alta muntanya) arriben al nivell del mar, mentre que prop de l'Equador no es troben sinó a altituds considerables (per exemple, a 5.000 metres al Perú). Conseqüentment, els límits d'altitud de les tres subzones no són únics ni universals. Així, Bravard aproxima per a les zones tropicals els límits de 2.000 metres per a la baixa muntanya, de 2.000 a 4.000 metres per a la mitjana, i més de 4.000 metres per a l'alta muntanya. Segons el mateix autor, els límits pels Alps –generalitzables, en termes generals, al conjunt de zones temperades– serien: de 500/600 metres per a la baixa muntanya, zones que constitueixen una mena d'annex material i humà de la plana; fins a 1.500/1.600 metres per a la muntanya mitjana; a partir d'aquestes cotes, els prats de muntanya substitueixen el bosc i només permeten una explotació estacional –curt període vegetatiu i/o estiu curt–, trets característics de l'alta muntanya. Pel que respecta a la variable latitud, les precisions anteriors han permès de ponderar-ne la importància i de palesar la necessitat que es complementin les dades d'altitud amb indicacions de latitud.

Quant a la seva distinció de *subzones de muntanya*, les rellevants des d'una perspectiva socio-econòmica són evidentment la mitjana i l'alta muntanya. Des d'identica perspectiva, la distinció entre l'alta i mitjana muntanya no és, en general, determinant: sovint ambdues zones s'integren funcionalment, conformant un espai socio-econòmic comú. Un esquema arquetípic podria ésser el següent: explotació dels prats d'alta muntanya per una població que viu en nuclis situats a la muntanya mitjana, nucli que depèn (en serveis, comerç...) d'un centre comarcal situat a la baixa muntanya.

Dos trets físics addicionals –el clima i el relleu– són les variables físiques de la muntanya que condicionen més directament l'organització humana. (Al seu torn, el conjunt de variables físiques –clima, relleu, altitud, vegetació, humitat, vents...– es troben evidentment interrelacionades entre elles, i per tant en ponderar-ne la influència, no cal oblidar la significació del conjunt.)

De les *característiques climàtiques* de la muntanya –dures, extremades– caldria destacar, per la seva influència sobre l'activitat humana, l'escurçament del període vegetatiu. (Fenomen relacionat amb la curta durada de l'estació càlida, la reducció de les estacions intermèdies, el prolongament de les gelades o el llarg període d'inivació (4).) Aquestes limitacions operen tant en un sentit qualitatiu –seleccionant les espècies vegetals adaptables– com quantitatiu –les mateixes espècies tenen a muntanya un rendiment inferior–. Sobre l'activitat de l'home, tals limitacions es manifesten en el fet que l'explotació té un *caràcter estacional* molt marcat: explotació molt intensa en el breu període estival i gairebé nul·la la resta de l'any. Tal estacionalitat imposa un *règim transhumant* a les activitats agràries. Ambdós

trets són consubstancials a l'organització socio-econòmica de muntanya, exigides per les seves condicions naturals.

El *relleu accidentat* de la muntanya dificulta, i en situacions extremes impossibilita, la mecanització de les activitats agràries (així ho recull, per exemple, la Directriu 75/268 de la CEE). La inclusió del criteri de pendents és especialment necessària en el cas espanyol, per tal com els altiplans interiors superen les cotes d'alçada mínima exigides per a la qualificació de zones de muntanya, i són, en realitat, zones planes que admeten cultius extensius i mecanització, característiques que són ben lluny de les dels territoris muntanyencs. De fet, el països europeus en general recullen el pendent entre els elements definidors de les zones de muntanya. I, en particular, els països que segueixen les orientacions de la Directriu 75/268 (CEE) contemplen alternativament l'altitud i el relleu.

Elements socio-econòmics de les zones de muntanya

La diversitat de les zones de muntanya quant a condicions físiques, històriques o culturals, o la seva situació en contextos nacionals diferents, justifiquen una postura prudent davant el recent i generalitzat ús de l'expressió «*Economia de muntanya*». Correspon aquest terme a una realitat comuna de les zones de muntanya? Realment tenen uns trets socio-econòmics homogenis i específics?

Un punt clau radica en la influència del medi físic sobre el medi social de muntanya. Tal enfocament s'inscriu en l'òptica –brillantment defensada per Romà Perpiñà (5)– de reinvidicar la importància de la «infraestructura natural» com a substrat de l'estructura econòmica. Caldria preguntar-se en quina direcció incideix aquest element a les zones de muntanya. La resposta no és senzilla ni única per a totes les zones. Però, en general, quant a la infraestructura natural, les zones de muntanya no són tant zones poc dotades com espais on el pes de la natura és fortament condicionant de l'activitat humana. És a dir, no hi ha escassos recursos naturals, sinó que les zones de muntanya es caracteritzen més aviat per, primer, una dotació específica de recursos naturals i, segon, perquè en la utilització humana d'aquest recurs s'imposen pautes estrictes (sigui pel que fa a tipus d'utilització, sigui pel que fa a les normes de gestió).

R. Perpiñà presenta tres variables rellevants per explicar la importància econòmica dels recursos naturals: l'*orientació* (tipus i grau d'utilització dels béns naturals), la *situació* (col·locació natural de la zona en l'espai), i la *posició* (disposició de la zona en un context socio-econòmic més ampli). La situació genèrica de les zones de muntanya respecte a aquestes variants és, en conjunt, negativa. Si bé la *posició* de les zones de muntanya és òbviament variable, els recursos de muntanya s'utilitzen en general *desordenadament* (una manifestació més de la crisi global de la muntanya, com veurem), i la mateixa condició de territori muntanyenc comporta una *situació* desfavorable.

La traducció econòmica de tals variants pot concretar-se en el que R. Perpiñà anomena «rendes infraestructurals», en rendes de situació i rendes de posició. (Un senzill exemple pot clarificar aquests conceptes. Aplicats a l'activitat agrària, les rendes infraestructurals d'una determinada explotació farien referència a la fertilitat del sòl, a les condicions climatològiques, etc. Una renda de situació seria l'accessibilitat física a la superfície de l'explotació; i una renda de posició podria ésser la facilitat d'accés a l'explotació o de comunicació amb els mercats d'inputs o outputs.)

No sembla possible deduir el signe conjunt d'aquestes rendes per a les zones de muntanya. En principi, per les diferències entre zones (sobretot pel que respecta a les rendes de posició). En segon terme, perquè el signe de tals rendes no és independent del tipus d'utilització humana. Així, si les rendes infraestructurals i de situació són en general negatives per a l'activitat agrària de muntanya, poden ésser en canvi amplament positives per a les activitats turístiques. En fi, la importància de la infraestructura natural no es tradueix fàcilment en quantificacions econòmiques immediates. Més aviat es manifesta a través de canals indirectes.

El contingut específic de l'estructura socio-econòmica de muntanya es deriva, en bona part, de la seva dependència i limitació respecte als factors naturals (la tradicional representació de la muntanya com a «obstacle» a l'activitat de l'home).

«La principal característica del medi muntanyenc és la seva diversitat territorial i la seva resistència a l'explotació humana. Només admet l'explotació superficial i extensiva qualitativament i quantitativa pròpia de la terra aspra. Per a treure rendiment és necessari un gran esforç i una gran integració ambiental, necessitant una especialització antròpica notable, fruit de llarg procés adaptatiu i desembocant en un sistema cultural molt madur i complex. Per aquesta causa l'estructura econòmica està molt influïda per la infraestructura (recursos naturals) i d'aquí que també s'hagi dit que «la utilització del territori muntanyenc és més ecològica que econòmica (6)».

Al seu torn, la infraestructura natural de muntanya és depenent de l'organització humana. Es tracta, així, d'un *ecosistema dur i difícil* per a l'home i, alhora, extremadament *sensible* a les actuacions humanes. En aquest darrer sentit, dues amenaces a l'equilibri natural de la muntanya són:

- Per un cantó, el procés de desertització que pateixen bona part de les zones de muntanya. «La conservació dels recursos muntanyencs necessita una certa densitat demogràfica imprescindible per a mantenir la pressió antròpica a certs nivells...» (7). En altre cas, es recua l'erosió, es perden els recursos pasturables, augmenta l'amenaça d'incendis forestals, es degrada l'atractiu turístic,... Es necessari una adequada pressió humana sobre el medi muntanyenc, funció que vénen realitzant des de sempre les comunitats de muntanya. El seu paper en el manteniment de l'equilibri ecològic (expressivament qualificat de «*jardiniers de muntanya*»), representa un servei social no retribuït, és a dir, genera economies externes gratuïtes sobre els «usuaris» de la muntanya i indirectament sobre el conjunt de la societat.

- Per altra banda, la perturbació de l'equilibri ecològic de muntanya es deriva d'algunes actuacions humanes desordenades, indignes respecte al seu impacte sobre el medi físic. Conductes detectables en el camp turístic (esquí, urbanitzacions) o hidroelèctric, i també en el camp forestal (re poblacions indiscriminades amb espècies de creixement ràpid) o agrari (sobreeplotació ramadera dels prats de muntanya).

Aquesta doble interacció entre medi ambient físic i medi ambient social ens permet parlar del «*ecosistema de muntanya*», terme emprat freqüentment en aquesta investigació i que incorpora la consideració dels dos aspectes. Es tracta, en síntesi, de la *dualitat bàsica «muntanya-muntanyenc»*, relacionats per un doble procés de causa i efecte.

El que ara ens ocupa és un aspecte d'aquesta interrelació: la influència del medi físic sobre l'estructura socio-econòmica, aspecte que no exhaurix les accions del medi físic sobre el medi social. (Així, en efecte, determinades remarques històriques o culturals de les zones de muntanya duen clarament l'empremta del medi físic

muntanyenc. La duresa de les condicions de vida o el tradicional aïllament, han creat actituds i gèneres de vida propis, específics). Quant a l'organització econòmica, resulta comprovable que, malgrat la comuna influència d'un medi físic limitador, les zones de muntanya es troben en condicions molt diverses: des de zones turístiques o zones industrials, a zones únicament agràries o zones ja desertitzades. Però tal diversitat és d'origen relativament recent. Ens cal avançar abans alguns punts d'interès.

Un tret comú de les muntanyes europees de zona temperada és el *predomini de l'explotació pastoral* sobre l'agrícola. Ben cert que els conreus agrícoles –encara que limitats per les condicions climàtiques i per l'escassetesa de sòl– permeteren, en altres temps i circumstàncies, satisfer les necessitats internes (fins i tot en productes com el vi i l'oli, en principi poc adequats a les condicions agrícoles de muntanya). Però tal fet es derivava d'una situació de semi-autarquia i d'elevada pressió demogràfica, circumstàncies que atribuïen a la producció agrícola interna una funció vital (i circumstàncies que, per altra banda, situaven en segon terme els febles rendiments obtinguts). La necessitat d'obtenir els productes de primera necessitat implicava conrear terres de molt baixa productivitat (pendents pronunciats, terres excessivament elevades), esmerçant-hi una gran intensitat de treball. Superades aquelles condicions, les produccions agrícoles de subsistència s'abandonen i la terra «marginal» deixa d'explotar-se. L'agricultura es limita en general als farratges i prats naturals, produccions orientades a l'alimentació del bestiar. La vocació agrària de la muntanya és *ramadera més que no agrícola*, al contrari del que és la vocació del pla.

L'activitat pastoral és tradicionalment la més arrelada a les zones de muntanya europees, i la que millor s'adapta a les condicions naturals de muntanya. L'aprofitament dels *recursos pasturables* de muntanya per al bestiar, no és única en les diferents zones: transhumant o estable, de ramat boví o oví, i fórmules intermedies molt variades. P. Deffontaines (8) distingeix dues fórmules pastorals, l'alpina i la mediterrània, aclarint que poden existir fórmules conjuntes i que tal classificació no té una concreció territorial perfectament delimitada.

- La *via pastoral mediterrània* es caracteritza per les migracions estacionals del ramat oví: l'hivern a les planes, on el clima benigne garanteix l'alimentació del bestiar, i l'estiu a la muntanya, que no pateix les secades de les zones planes i que disposa de recursos pasturables abundants.

Aquesta és la transhumància que el professor Vilà Valentí (9), en estudiar el cas català, qualifica de «completa». És d'origen més primitiu que l'anomenada «parcial», la qual combina la transhumància estiuenca als prats de muntanya i l'estabulació hivernal del bestiar.

En el període estudiat pel professor Vilà Valentí (1945-50) l'explotació ramadera predominant a la muntanya catalana era la transhumància «completa», amb hivernades sobretot a les comarques de la Depressió Central (Noguera, Segrià, Urgell, les Garrigues). La posterior transformació ramadera de la muntanya catalana, menarà a un progressiu descens de l'explotació transhumant d'oví, fenomen paral·lel a l'auge del boví. Aquest procés acosta l'explotació ramadera pirinenca a la de les zones alpines.

L'*explotació pastoral alpina* sol ésser de bestiar boví, a diferència de la mediterrània on l'oví era el que millor s'adaptava a les condicions de sequedat. La riquesa dels prats alpins permet l'alimentació més exigent del bestiar boví. Per altra banda, el règim de transhumància mediterrània no es practica a les zones de muntanya

alpina, tant pel tipus de bestiar com per la dificultat de combinar els interessos agraris del pla (no necessitats dels prats de muntanya) i de la muntanya.

La dificultat bàsica de l'explotació alpina és l'alimentació hivernal del bestiar. La tasca d'emmagatzematge de l'herba i els farratges, és clau per a salvar el desequilibri entre l'abundància estival i la penúria hivernal. En cada zona s'arbitren fórmules pròpies per salvar aquest problema (pasturatge de migtemps a zones més baixes, ensitjament...), però el *desequilibri estacional* és comú. Així, la comentada transformació de la ramaderia pirinenca vers aquesta fórmula d'explotació alpina, permet observar idèntica problemàtica estacional a la muntanya catalana (com tindrem ocasió d'estudiar a la III part d'aquesta investigació).

L'*explotació forestal*, un dels recursos naturals de la muntanya, ha estat matèria controvertida. L'oposició entre els interessos pastorals –representats per la població muntanyenca– i els interessos forestals –sovint aliens a les comunitats de muntanya– es remunta a temps immemorial i és un fenomen perceptible a moltes zones de muntanya. (Un vessant actual del vell conflicte és la relació, sovint tibant, entre l'Administració Central i la Local en la gestió forestal de les propietats comunals). En aquest llarg procés de pugna s'han succeït esdeveniments de tot signe: des de repoblacions forestals indiscriminades que han destruït els recursos pasturables, fins a sobrecàrregues ramaderes ecològicament desequilibradores; des de gestions forestals acurades, fins a altres que han provocat o fomentat l'abandó ramader i l'emigració de nuclis muntanyencs...

En la memòria col·lectiva dels muntanyencs continua vigent la polèmica i persisteix la malfiança envers els interessos i la gestió forestal. Els intents de superar-la (tentatives d'integrar conjuntament els interessos forestals i ramaders, com és el cas, per exemple, de les propostes d'explotació «agro-silvo-pastoral» o «explotació integral»), no tindran un èxit immediat. La postura majoritària avui, es decanta a donar preferència als usos agraris quan existeixen conflictes amb els usos forestals. Tal postura obeeix a la «superior capacitat de les activitats agràries per a mantenir la població a les comunitats de muntanya» (10), però no significa negar importància a l'explotació forestal, sinó simplement supeditar-la a aquella en base a la gravetat del problema demogràfic. I és en base a aquest problema prioritari que, avui, es destaca la potencialitat de generar llocs de treball en el sector forestal, donant renovada importància a les tasques de manteniment i conservació del bosc. Per contra, hom percep una menor consideració envers la funció directament productora del bosc, funció que era, fins ara, l'objectiu prioritari, i en atenció a la qual la gestió forestal havia comès freqüents atemptats ecològics (11). Així, en definitiva, l'explotació forestal passa a considerar-se en un segon terme, sobretot pel que fa al seu paper productor. I al mateix temps, la tasca de conservació del bosc és avui revalorada, tant per la seva capacitat de generar llocs de treball com per la seva dimensió ecològica. En qualsevol cas, aquests plantejaments topen amb la inèrcia de passades actuacions i no són assumits amb facilitat.

En la història recent de les zones de muntanya, dos nous tipus d'activitats econòmiques s'han desenvolupat: el *turisme* i l'*energia hidroelèctrica*. En les zones en què han actuat, la seva incursió ha estat sovint traumàtica sobre l'organització econòmica tradicional, la qual, per altra banda, estava ja en plena crisi. La incidència puntual sobre algunes zones concretes –conseqüència tant de la seva localització concreta, com de la manca d'efectes difusors sobre els territoris circumdants aconsella no tractar aquestes activitats entre els elements generals que caracteritzen l'organització sòcio-econòmica de muntanya.

Un tret de gran interès per aquesta investigació és la *naturalesa estacional* de les activitats econòmiques de muntanya. L'aturada hivernal –«*estació morta*» com se sol conèixer pels estudiosos muntanyencs– ha donat lloc a seculars migracions estacionals dels muntanyencs. Aquest fenomen és extensible a la majoria de zones de muntanya, per més que variï en les seves concretes manifestacions (extensió i durada de les *migracions*, tipus de treballs realitzats, etc...). P. Deffontaines parla de diferents tipus d'emigracions muntanyenques, distingint-les en base al tipus d'activitats realitzades pels muntanyencs en els seus llocs d'emigració (12).

Un primer tipus són les *emigracions agrícoles*, originades per les oscil·lacions dels períodes de recol·lecció agrícola (variables segons l'alçària i el clima dels diferents territoris). Sovint la finalitat era l'obtenció de certs productes agrícoles «exòtics» a la muntanya (vi, oli), per a la qual obtenció els muntanyencs llogaven el seu treball en les tasques de collita. Aquests tipus de moviments migratoris s'estenien a moltes zones de muntanya europees: des dels Alps italians o francesos, fins als nostres Pirineus (per exemple, migració de cerdans cap al Penedès).

Malgrat la importància de les migracions agrícoles, Deffontaines situa les *motivacions laborals* en lloc predominant per explicar les migracions estacionals muntanyenques. Es tractava, simplement, de cobrir els buits de treball que genera la muntanya anant a treballar a altres llocs.

Aquesta és... «la principal força de les migracions. Les regions altes són de totes les zones terrestres les que engendren la més llarga aturada de treball, fins i tot més que les regions polars on l'hivernatge és sovint l'època de les caceres o de certes formes de pesca (pesca sota el glaç). *La muntanya ha estat generadora de desplaçaments* perquè era fatalment la zona de més llarg repòs, de més desequilibri de treball, revenint estacionalment cada hivern (13)».

L'hivern muntanyenc ha propiciat, en certes zones, el naixement d'activitats locals de tipus industrial o artesanal. Aquesta solució «*sedentària*» revesteix múltiples modalitats segons les zones. De fet, en algunes zones els treballs a domicili durant l'hivern (aprofitant les llargues vesprades, que són també vitals com a mecanisme de cohesió cultural) tenen una tradició secular.

Quan no ha estat possible la solució sedentària han esdevingut inevitables les migracions estacionals (el «*nomadisme de treball*» com el qualifica Deffontaines). Els treballs estacionals realitzats pels muntanyencs reflecteixen sovint homogeneïtats remarcables. En ocasions, els treballs responien a una explotació dels recursos propis de la zona originària (venda de plantes aromàtiques o medicinals de la muntanya, comercialització de productes ramaders...). En altres, la població muntanyenca s'especialitzava en alguns oficis que tradicionalment solien ésser comuns als emigrants de cada zona (escura-xemenies de Savoia, lleters de Cerdanya, quincallaires d'Astorga, (14).

Les migracions estacionals són succeïdes, en el temps, per les migracions definitives. Les primeres no qüestionaven l'equilibri demogràfic de les zones de muntanya, sinó més aviat eren un *factor equilibrador*. La migració tradicional de muntanya afectava la població excedentària, aquella que no podia sobreviure en una muntanya explotada al màxim d'intensitat. En aquesta fase, el zènit de la qual sol situar-se –salvant diferències particulars– entorn els anys cinquanta/seixanta del passat segle, era la *superpoblació* l'amenaça demogràfica de muntanya. Avui les zones de muntanya són *amenacades per l'abandonament*, resultat d'un llarg procés de transformació i degradació de l'organització socio-econòmica tradicional. La intensitat del problema demogràfic és variable en les diferents zones de muntanya, però la

seva naturalesa és sempre avui de *subpoblació*, d'amença a la continuïtat de la vida humana. Aquest tret demogràfic –que serà estudiat més detalladament en pàgines posteriors– és, sens dubte, una de les homogeneïtats de les zones de muntanya europees.

Evolució dels ecosistemes muntanyencs: marc conceptual

En l'evolució recent de les zones de muntanya són visibles dues tendències principals (en el doble sentit d'intensitat i generalitat):

- La tendència a l'abandonament demogràfic, que provoca amenaces de desertització d'amples zones de muntanya.
- L'origen bàsicament agrari de l'emigració, la qual cosa concentra la problemàtica demogràfica en els petits nuclis rurals.

En el que segueix, hom intenta dissenyar un esquema lògic que expliqui les mutues interaccions entre treball agrari, terra agrària i petits nuclis rurals.

A l'abandó del treball agrari segueix, en general, el *desaprofitament de les terres*. La terra abandonada no és absorbida per les explotacions restants, només la de millors condicions productives i de més fàcil accessibilitat. És un progressiu *avenç de la categoria de terres «marginals»*, que amenaça englobar tot el territori muntanyenc (i, en algun sentit, així fóra si ho comparesim amb les terres del pla). En aquestes condicions, l'abandó de les explotacions marginals no comporta un efecte beneficiós per a les explotacions restants (per la via de l'augment de grandària i consegüent avenç en l'eficiència productiva). De fet, abandó del treball i de la terra agrària són dos *fenòmens interdependents*, de profunds efectes sobre l'equilibri socio-econòmic de les zones de muntanya. *La hipòtesi a discutir és que, als nivells actuals, no és possible la reducció d'ambdós factors productius sense afectar substantivament tota la producció muntanyenca, sense desfer d'arrel el delicat equilibri de l'ecosistema econòmic i social de la muntanya:*

- Mantenir els nivells actuals d'emigració significa córrer el *risc d'abandó absolut*: la població de les zones de muntanya s'acosta a uns mínims vitals, després d'un descens secular ininterromput. Noves emigracions a partir d'aquest nivell, tenen un efecte «arrastre» tal volta definitiu sobre la població encara existent.
- L'abandó actual de prats i pastures, a més d'una infrautilització gravosa per a tota la societat, esdevé un fre important per a l'activitat tradicional de les zones de muntanya: la ramaderia extensiva. *La pèrdua de prats és també l'ensorrament ramader de la muntanya, sovint amb caràcter irreversible per mecanismes naturals (erosió, avanç del bosc, pèrdua d'espècies vegetals, etc...).*

Les interrelacions entre terra i treball, traduït en el nostre àmbit en el binomi muntanya-muntanyenc, estan subjectes a límits relativament propers, més enllà dels quals la interrelació adquireix un nou contingut. La utilització agrària de la terra i el treball agrari existents en una determinada comunitat de muntanya, són punts vitals per a l'equilibri (ecològic, social i econòmic) de tal comunitat; i, per tant, no són variables en el mateix grau que poden ésser-ho en qualsevol altra zona (sempre menor en les activitats primàries per òbvia dependència dels factors naturals).

Manteniment de l'equilibri no significa immobilitat, sinó una evolució progressiva, «equilibrada», que resulta assimilable per l'ecosistema de muntanya. Però al contrari, algunes combinacions de terra-treball són traumàtiques, en el sentit que engendren una discontinuïtat radical en alguns trets bàsics del sistema. J. Lesourne qualifica aquestes dues situacions de, respectivament, *continuitat i ruptures*, definint-les de la manera següent: «una *continuitat* no és la reproducció del passat, sinó una transformació progressiva –a vegades molt important– de (l'economia mundial), dins una certa lògica. Una *ruptura* és un fenomen que, en un cert moment, crea una discontinuïtat, engendra un procés acumulatiu tal que es produeixen altres tipus d'evolució...» (15).

En la terminologia anterior, els límits entre terra i treball que passem a examinar serien punts de ruptura en l'ecosistema de muntanya.

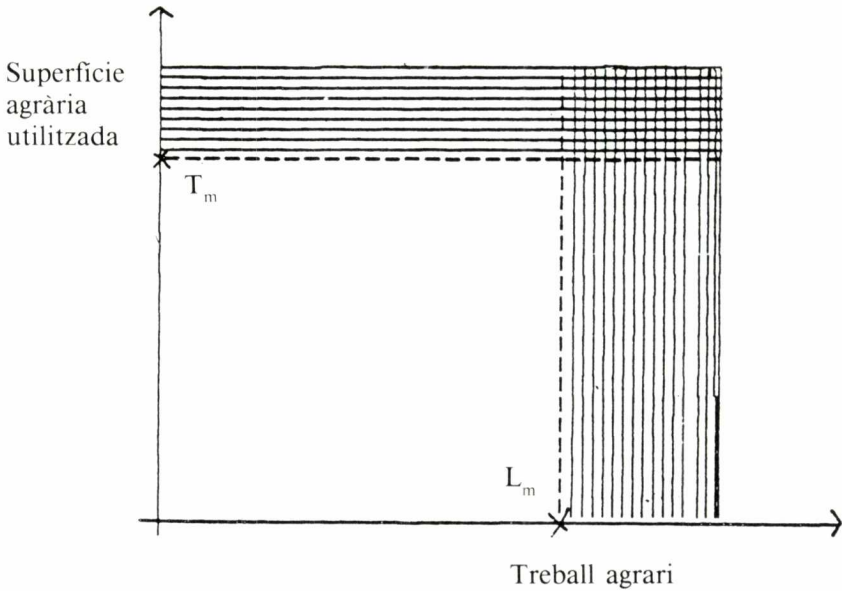
Limitacions màximes

Com s'ha dit anteriorment, «la utilització del territori muntanyenc és més ecològica que econòmica» (vegeu nota (2)), amb la qual expressió es recull *l'estreta dependència de les activitats agràries envers els factors naturals*. Els límits naturals –i per això infranquejables– afecten l'extensió de terra utilitzada agràriament i el volum de població agrària:

- Existeix un *nivell màxim de terra utilitzable*, nivell que es deriva de la mateixa configuració orogràfica del territori, de les característiques del sòl, del clima,... Tal limitació té un sentit econòmic (feble productivitat de la terra «marginal») i ecològic, ja que una gestió abusiva del sòl no podria mantenir-se indefinidament.
- Existint limitacions a l'adaptació tecnològica i a la capitalització en l'activitat agrària de muntanya, el volum de població agrària esdevé estretament relacionada amb l'extensió de terra utilitzada. Els límits a la seva utilització, imposen, així, límits al volum màxim de població, en el doble sentit que la productivitat marginal del treball fóra molt baixa i/o que el producte agrari per càpita fóra insuficient per assegurar la supervivència. La sobrepoblació ha estat, en algunes zones i en passades èpoques, una situació freqüent (16), provocant l'emigració de la població excedentària. En aquest cas es tractava d'emigracions «equilibradores».

En el gràfic següent, les limitacions màximes de terra i treball per a una determinada comunitat de muntanya es representen respectivament per T_m i L_m . Per damunt d'ambdós nivells (àrea ombrejada), la comunitat de muntanya estaria *en desequilibri*, en una situació de ruptura que no podria reproduir-se en un horitzó a mitjà termini.

Gràfic 1. Limitacions màximes de terra i treball agraris.

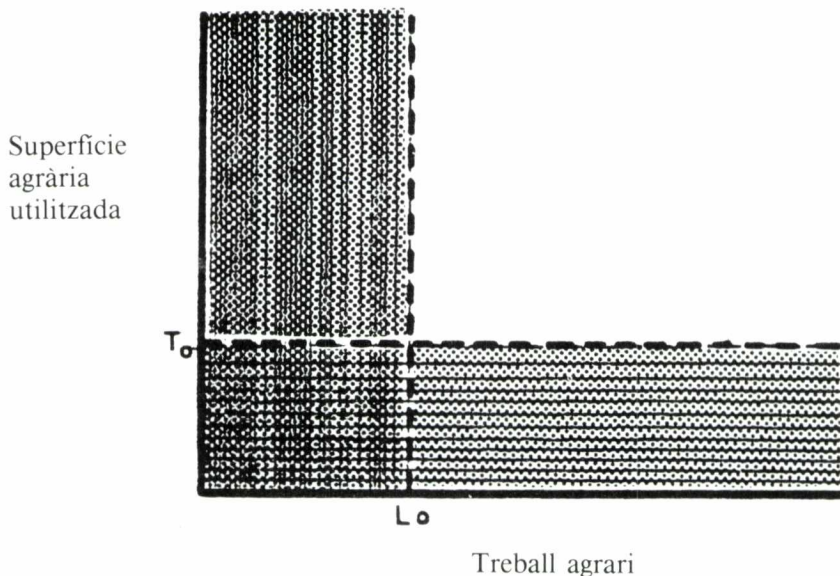
Limitacions mínimes

El *caràcter estratègic* del sector agrari en una comunitat de muntanya, és una primera raó per la qual *el manteniment d'un cert nivell d'activitat agrària* (i, per tant, de terra i treballadors agraris) és *vital per a la supervivència com a tal de la comunitat*. Però, a més, la pròpia naturalesa de l'activitat agrària de muntanya imposa mínims als volums de població i de terra.

- *La manca de treball agrari* pot ésser un factor que *desanimi el manteniment de les explotacions existents*. Així, per exemple, la inexistència de pastors –a més de seu cost salarial– és avui una de les causes de la regressió dels ramats d'oví i del boví de pasturatge de la muntanya catalana. L'estacionalitat dels treballs agraris, les pràctiques seculars d'intercanvis i ajudes de treball són altres raons que exigeixen una dotació mínima de treball agrari a les comunitats de muntanya.
- L'existència d'un llindar inferior de població agrària implica un *mínim de terra agrària utilitzada*. Aquest mínim té també rellevància pròpia en atenció al manteniment de l'equilibri ecològic (conseqüències de la subutilització dels prats de muntanya, per exemple).

Els nivells mínims de població i de terra agràries, L_0 i T_0 es representen a continuació. (com abans l'àrea ombrejada és una zona d'inestabilitat, no reproducible indefinidament).

Gràfic 2. Limitacions mínimes de terra i treball agraris

Una vegada argumentada l'existència de limitacions màximes i mínimes de terra i treball agraris, caldria interpretar-les conjuntament. Poden deduir-se dues situacions diferents: una zona *estable*, on l'ecosistema muntanyenc és *en equilibri* (terme que admet, en aquest context, una evolució progressiva), i on la seva reproducció no està amenaçada ni per factors socio-econòmics ni ecològics. I, en segon terme, diverses situacions *inestables*, que es manifesten en diferents *ruptures*, però que tenen en comú la *no reproducció de l'ecosistema*. (En el gràfic següent es representen les dues zones esmentades, distingint les diferents situacions d'instabilitat).

El caràcter d'instabilitat pot manifestar-se sota quatre possibilitats:

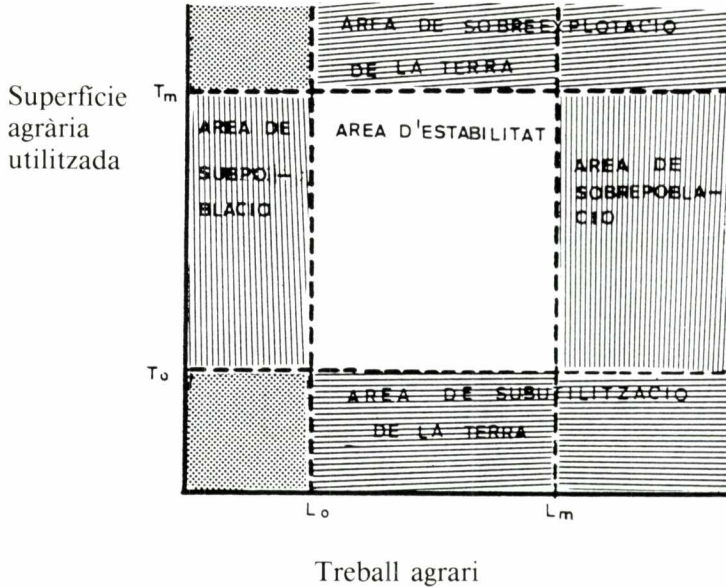
1. *Àrea de sobreutilització de la terra*: L'explotació de terres marginals ha anat paral·lel a una forta pressió demogràfica (generant, en expressió gràfica, una situació de «fam de terra»).

2. *Àrea de sobre població*: L'excés de població *no troba a la muntanya mitjans de sobreviure*. En aquest cas, el mecanisme d'ajustament és l'*emigració* de la població excedentària.

3. *Àrea d'abandó de la terra*: Teòricament podria produir-se amb independència de la pressió demogràfica sobre el medi (per exemple, via expansió de la ramaderia intensiva, que generés abandó de la terra, però absorbís treball agrari quantios). De fet, es manifesta conjuntament amb l'emigració de la població agrària. L'abandó de la terra agrària *genera desequilibris ecològics* ja esmentats (erosió, perill d'incendis, allaus o inundacions, avanç del bosc,...).

4. *Àrea de subpoblació*: L'emigració de la població agrària no és ja equilibradora, com era a la situació descrita en segon lloc. El descens de la població agrària

Gràfic 3. Combinacions de terra i treball agraris generant continuïtats i ruptures a l'ecosistema muntanyenc

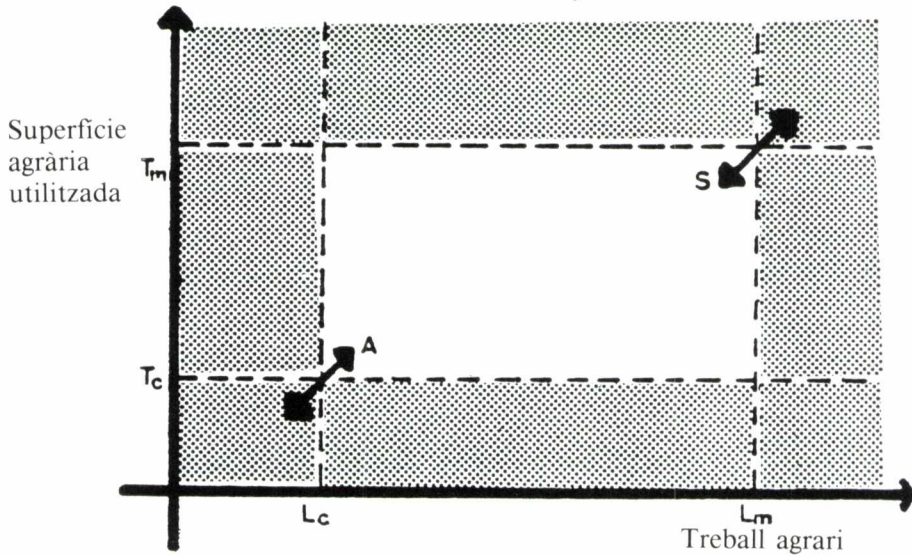
comporta desequilibris no sols per a l'activitat agrària, sinó per a l'ecosistema muntanyenc en la seva globalitat.

Aquest esquema conceptual pot ésser útil tant per a situar l'evolució històrica recent de les zones de muntanya i per a delimitar i ubicar la situació actual en tal procés evolutiu, com per a especular entorn de les perspectives futures. En l'inici del període que ens interessa, les comunitats de muntanya actuaven prop de les possibilitats màximes (fase climàtica (17), i eren els potencials factors d'inestabilitat la sobreexplotació i la sobre població de la terra. En el present, la «crisi» de les comunitats de muntanya es basa, en general, en l'abandó de la terra i en l'emigració. Ambdues situacions inestables generen emigració, però mentre en la situació climàtica existia una zona intermèdia d'estabilitat per a l'ecosistema muntanyenc, en el present no existeix sinó l'abandó definitiu, la desaparició.

Donats els termes genèrics d'aquesta discussió, no fóra possible, ni tampoc interessa, concretar temporalment el procés evolutiu seguit (18). Interessa simplement constatar els trets bàsics d'aquest procés: (Gràficament recollits en els punts «S» per a l'inici i «A» per a l'actualitat).

El tret evolutiu bàsic és la substitució progressiva del sistema «agro-pastoral» tradicional a la muntanya, per un sistema que podria qualificar-se de «monoramader». La principal característica del sistema agro-pastoral era un elevat grau d'autarquia, la qual cosa implicava: en primer lloc, una utilització màxima de la terra per obtenir internament productes bàsics (cereals, fruites,... fins i tot vinya). Això explica el conreu de feixes, de terres molt altes,... superfícies completament abandonades avui. En segon lloc, un nivell de població elevada, ja que, per un cantó calia nodrir de força de treball un sistema agrari molt intensiu en treball, i, per l'altre, el mateix sistema permetia la subsistència d'un contingent important de població.

Gràfic 4. Procés evolutiu de l'ecosistema muntanyenc

A mesura que la muntanya va perdent el caràcter de «reducte» (en el vessant econòmic, l'aïllament de la muntanya només es trencava en molt contades ocasions: fires de bestiar, o compres periòdiques d'oli o sal) el sistema agro-pastoral, que només podia justificar-se en aquella situació autàrquica, comença a *entrar en crisi* (19). El trencament definitiu del sistema tradicional no succeeix per a moltes comunitats de muntanya, fins al començament de la segona meitat d'aquest segle (1950/1960), amb el procés accelerat de *modernització i tecnificació agrícola* i amb la consolidació dels *sistemes agro-alimentaris nacionals*. La *producció per al mercat* substitueix la producció per a l'auto consum. A l'autarquia de la muntanya succeeix la integració en els circuits nacionals. Les produccions agrícoles *deixen d'ésser competitives* i la muntanya s'especialitza progressivament en *sectors ramaders específics* (oví i/o boví, llet i/o cria), en funció de les característiques de la zona o de les tradicions (20)). *S'abandonen terres, deixen de cultivar-se productes, i emigren muntanyencs... El procés està desencadenat i s'autoalimenta.*

El sistema mono-ramader implica la dependència exclusiva d'una *única font d'ingressos*, damunt de la qual recau el *delicat equilibri de les comunitats de muntanya*. Les amenaces del nou sistema no són de sobrepoblació o sobreexplotació, sinó ben al revés: de desertització o desaparició de les comunitats muntanyencas.

Anàlisi d'un cas concret: El poble de Falgars en el Pre-pirineu català (1945-83) ()**

El poble de Falgars (Falgars d'en Bas, per alguns) són situats a l'extrem Sud-Oest de la Comarca de la Garrotxa, una de les nou comarques de muntanya que preveu la Llei d'Alta Muntanya Catalana.

(**) Per l'estudi del nucli de Falgars he rebut la col·laboració desinteressada de: Manel Font (pastor), Joan Canal i Josep Masó (explotants actuals de La Coromina de Falgars), Joaquim Oliu (enginyer agrícola), Josep Aumatell (veterinari) i Joan Fluvià. El meu agraïment a tots ells.

«Poble (949 metres d'alçària)...situat prop de la vora oriental de l'altiplà que la serra de Cabrera separa del Collsacabra. L'altiplà és limitat, al Nord, per la acinglerada serra de Llancers, que el separa de la Vall de Joanetes, i, per l'Est, pels cingles de Falgars, que dominen la plana d'en Bas» (21).

En les línies que segueixen intentem descriure i comparar dos moments històrics de l'evolució de Falgars. L'objectiu és el d'explicar conjuntament els canvis esdevinguts en el tipus de gestió dels recursos naturals i en l'organització social, en el medi humà. Des d'aquesta perspectiva, hom suggereix, finalment, algunes indicacions sobre l'evolució futura dels economistes muntanyencs.

1) *El poble de Falgars en els anys 1945*

En els anys estudiats, les setze cases de Falgars eren totes elles habitades. Hi vivien vint famílies que sumaven un total de cent setanta persones. A observar l'elevada dimensió de les famílies –8,5 membres de mitjana–, tret derivat d'un cicle demogràfic antic i ben característic de les societats agràries tradicionals.

La terra i les cases de Falgars estaven concentrades en 5 propietaris, només un dels quals habitava al poble. El contracte més normal era l'aparceria, que solia fixar-se a terços: un terç de totes les produccions de conreu (inclòs l'hort) eren per l'amo, i els dos terços restants per a l'aparcer. A més era per a l'amo, es reservava l'aprofitament de la fusta del bosc. Tampoc era infreqüent que amo i masover compartissin a parts iguals l'explotació ramadera (el masover aportava la feina, l'amo les pastures, i les despeses externes corrien a mitges). Aquestes condicions «dures» i la negativa del propietari de modificarles, foren un dels motius que en el temps propiciaren l'abandonament de les explotacions (p. e.: reivindicació de fixar un arrendament constant i en termes monetaris). Entre els propis aparcers la situació no era idèntica. Hom distingia entre el masover «gros» –que posseïa més terra conreable i tenia drets especials en la utilització de les pastures del bosc i el masover «petit» –que comptava amb una exigua superfície de terra, anava a jornals i no podia portar a les pastures més volum ramader que el masover gros. Els mossos i pastors tancaven aquesta estructura jeràrquica.

L'activitat agrària constituïa el mitjà de vida de totes les famílies, ja fos directament o indirectament (propietaris, jornalers, pastors). Hom compatibilitzava el conreu agrícola i la ramaderia extensiva. Activitats marginals de pur auto-consum familiar eren el conreu d'una petita extensió d'horta i el manteniment d'uns pocs caps de porcí, aviram i conills. L'activitat forestal es comptabilitzava amb la ramaderia (pasturatge dels boscos), i pel que respecta a l'aprofitament de la fusta, restava al marge de les explotacions en ésser facultat del propietari (pràctica que encara subsisteix en els contractes agraris de la zona).

Quant al conreu agrícola, es practicava el règim dit «a mitges»: la meitat de la superfície es sembrava amb mestall (mix. blat-sègol més resistent al fred i més productiu en palla) i l'altra meitat de patates i blat de moro. L'alternància entre ambdós conreus permetia la sembra de naps després de la collita de mestall i abans de les patates o del blat de moro. L'extensió de terra conreada s'estima en 72 hectàrees, corresponent a una mitjana de 4 hectàrees per explotació.

L'altra vessant de l'activitat agrària de la zona era la ramaderia extensiva de boví i d'oví. La càrrega ramadera s'avalua en 278 U.B.G. (22), distribuïdes de la següent forma: 155 caps de boví, 1.130 d'oví i 10 eugues.

L'orientació ramadera era exclusivament la producció de cries, les quals eren

Mapa 2: Ambits territorials de la zona estudiada

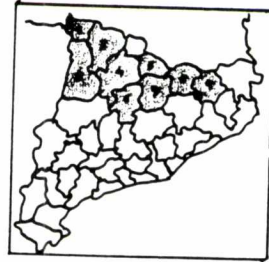
2.1: LA COMARCA DE LA GARROTXA

2.2: La Garrotxa dins Catalunya.

2.3: Les comarques de muntanya.

1. Vall d'Aràn, 2. Pallars Jussà,
 3. Pallars Sobirà, 4. Alt Urgell
 5. Cerdanya, 6. Solsonès, 7. Berguedà,
 8. Ripollès, 9. Garrotxa.
- (Llei d'Alta Muntanya, febrer 1983)

venudes –llevat de les que hom guardava per a la reposició/ampliació de la cabana– en acabar el període de pasturatge (meitats/finals de la tardor). El maneig del boví incluïa un llarg període de pasturatge a la muntanya (7-8 mesos), i l'establació hivernal des de desembre a març en condicions climatològiques normals. Al contrari, els ramats d'ovelles transhumaven a les zones de pla durant l'hivern. Marxaven abans de Nadal i tornaven pels volts de San Josep, en què començava el temps de xaiar.

Per les condicions físiques de muntanya, el punt feble de la ramaderia de pasturatge és l'alimentació del bestiar durant l'hivern. Per aquí podia trencar-se el delicat equilibri d'un sistema agrari notablement autàrquic. La cohesió interna del sistema i la profunditat dels fluxos de re-emprament són visibles en aquest punt:

L'alimentació de la cabana bovina durant l'hivern es componia de blat de moro i «segones» (sub-producte de la farina de blat/sèguel), i s'obtenia la ració de volum amb herba seca i naps. Productes tots ells aconseguits dins el sistema –del conreu agrícola i de l'aprofitament del bosc–, aprofitant al màxim els recursos naturals i esmerçant-hi una quantiosa força de treball. (Pot ser il·lustrativa la següent expressió que recollirem en una entrevista: «si el bestiar deixava un brot d'herba sense pasturar, allà anava l'home a recollir-la per a l'hivern»). Com és previsible, les aportacions externes eren reduïdes: adquisició de faves o «erp» per a completar l'alimentació del vedells en els primers mesos de vida. De fet, la importància dels fluxos de re-emprament generava situacions extremes. Així, en anys de secada, en que l'herba recollida no era suficient, s'obtenia la ració de volum per el boví explotant encara més els recursos naturals del sistema: s'espurgaven aulines o s'aterraven roures, de manera que les vaques aprofitessin les fulles (pràctiques que, en ésser l'aprofitament del bosc facultat del propietari, generaven sovint friccions). Però malgrat el recurs a tals pràctiques, sovint el bestiar restava sub-alimentat en anys de penúria.

Al seu torn, existia també un flux d'aportacions des del bestiar boví a la resta d'activitats del sistema: aportava bona part de la força de tracció, imprescindible en les tasques agrícoles, i generava l'abandonament de la terra. Respecte al bosc i les pastures, és sabuda la importància que té en el seu manteniment l'adequada càrrega ramadera (s'ha afirmat, en justícia, que «el bestiar fa les pastures»).

Conclusions semblants extrauríem sobre el maneig del bestiar oví, amb la salvetat de la seva transhumància al pla durant l'hivern. A efectes de breuetat, hem intentat resumir en el gràfic 2 el flux de relacions del sistema. (Hom s'adona del grau de cohesió interna per la profusió de relacions entre els diferents elements i activitats del sistema i per la manca de relacions exògenes).

Les entrades externes al sistema es reduïen, bàsicament, a la compra d'aliments humans «exòtics» (sucre, arròs, oli, vi...), d'alguns productes per a completar l'alimentació animal («erp», faves), i a la «compra» de la pastura hivernal de l'oví. Les sortides del sistema anaven en dues direccions: al mercat –vendes de bestiar per a cria, de patates i de productes del bestiar domèstic–, i al propietari –la tercera part de totes les produccions agrícoles i, de temps en temps, l'aprofitament del bosc–.

A part de les relacions de re-emprament, un punt important per la reproducció del sistema era l'equilibri del flux d'entrades i sortides (equilibri plantejat en termes monetaris entre vendes i compres, de què caldria deduir les entregues en espècie al propietari). En vista a tal equilibri, existien pràctiques socials que lligaven les entrades amb les sortides. Per exemple, la que la mestressa de casa era qui venia

Entrem a descriure sintèticament l'activitat de les dues explotacions que hi resten. A la primera d'elles hi habiten dues persones –mare i fill–, amb 2 unitats de treball humà (un germà que no viu a la casa hi treballa permanentment). L'explotació s'orienta a la ramaderia de cria, de boví i d'oví. La cabana ramadera és de 300 ovelles i vint vaques. És interessant de comparar les dades corresponents a la situació actual amb les de la fase anterior: a 1945, en les mateixes terres hi vivien 43 persones, que conreaven 15 hectàrees i contaven amb una cabana ramadera de 25 vaques i 200 ovelles. Enfront d'això, la dada actual que més sorprèn és el canvi en el grau de pressió humana: de 43 persones a 2/3 en l'actualitat. La càrrega ramadera, per contra, no ha experimentat, a simple vista, un canvi tant sobtat. Conclusió certa en termes quantitius, però no quant al maneig de la cabana: les antigues pastures s'han anat perdent i el conreu agrícola s'ha abandonat en benefici del prat. Amb tot, el balanç final assenyalaria una pèrdua de capacitat de producció farratgera, ja que l'explotació actual ha de recórrer a la compra externa de farratges.

L'atra explotació existent avui a Falgars, és un cas estrany a la muntanya catalana. Es tracta d'una empresa agrària dedicada a la ramaderia de selecció: venda de cries de raça –en particular sementals– per a la millora de les races del país (23). Les principals característiques de l'explotació poden resumir-se així:

Nombre d'unitats de treball humà ...	2
Volum ramader	130 vaques, 87 caps d'oví, 12 d'equí i 25 de cabrum
Superfícies conreades	50 ha. de prat de dalla 40 ha. de pastura a dent
Utilització dels prats de dalla:	{ 1. ^a pastura a dent: maig dall: juliol-agost. 2. ^a pastura a dent: setembre/octubre ordre: vaques/ovelles/eugues/cabres.
● alternància pastura-dalla	
● torn de pasturatge	
Maneig del bestiar	8/9 mesos de pastura. 3/4 mesos d'estabulació.
Altres característiques	Intens programa de recuperació de pastures, avui cobertes de matolls (boix, ginestra). Hom estima que manquen per desbrossar 70/80 hectàrees. Escàs recurs a inputs externs: – compres de farratge: 5/15 % del consum total. – pinsos: només pels bedells (oct/nov) i pels braus en l'època de munta.

Des d'un punt de vista qualitatiu, l'explotació que estudiem és un exemple reeixit de com poden aprofitar-se en l'actualitat de forma rendible els recursos naturals de muntanya. La tasca de recuperació de les pastures, l'alternància en el règim de pasturatge, la cura d'un adobament excessiu, són mostres que conjuguen les exigències de rendibilitat econòmica i de gestió equilibrada dels recursos naturals.

Reflexions finals

L'esquema lògic d'aquesta ponència reposa sobre dos punts:

1. L'estreta interrelació entre el medi físic i el medi humà de les zones de muntanya. Les característiques físiques del territori muntanyenc han condicionat fortament –i condicionen avui– l'organització socio-econòmica. I, com és notori, l'organització socio-econòmica incideix sobre el medi físic: en concret, determinant el grau i el tipus d'utilització dels recursos naturals de muntanya.
2. Les interrelacions entre medi físic i medi humà han experimentat una profunda evolució en el temps. Tal evolució, però, no ha minvat la dependència entre ambdós subsistemes –físic i humà–, sinó que ha fet canviar les coordenades en que tal dependència te lloc avui. En aquest sentit, s'ha intentat dibuixar un marc conceptual útil per a situar aquesta evolució i per a destacar els factors dinàmics.

L'anàlisi del cas de Falgars intenta concretar empíricament aquest marc genèric. L'interès d'aquest anàlisi no cal buscar-lo en la seva representativitat per a il·lustrar la situació dels pobles de muntanya catalans –amb problemàtiques diverses i, per això, difícilment representables a partir d'un únic exemple–. Les finalitats són altres: es tracta, simplement, de 1) un exercici de comprovació de l'esquema evolutiu proposat; i 2) un exemple suggerent per, a partir del seu anàlisi, reflexionar sobre l'evolució futura dels ecosistemes muntanyencs (reflexió rellevant en portes de l'aplicació de la política catalana de muntanya). La reflexió gira al voltant de la següent qüestió: Quina és l'evolució previsible dels nuclis agraris de la muntanya catalana? Quines variables intervenen?

En primer lloc, importa desfer un tòpic romàntic quan hom parla de «recuperar», «salvar» la muntanya. Recuperar la muntanya no significa, avui, tornar a una situació semblant a la descrita en l'exemple de Falgars pels anys 45:

1. Els nivells demogràfics assolits en el passat son avui impensables, i fins i tot no desitjables: implicarien un producte per càpita notablement exigü, amb la qual cosa condemnarien als muntanyencs a un estat de penúria (Aquest es el rerafons, segurament inconscient, d'alguns romanticismes exagerats).
2. Igualment, la gestió dels recursos naturals de muntanya te avui un caràcter molt diferent. L'aprofitament intensiu d'altres èpoques no és tampoc assolible (i caldria afegir que –en algunes zones i temps– això no és necessàriament un retrocés en el camí vers una gestió ecològicament equilibrada).

Assumim com hipòtesi plausible que l'activitat agrària continuarà essent en molts pobles de muntanya el sector productiu bàsic, el sustent econòmic dels muntanyencs. L'acceptació pressuposa –en les actuals condicions agràries– una ocupació humana molt menor: 1) Desaparició progressiva de les explotacions «marginals-sense successió», les quals representen un percentatge important en la zona de muntanya catalana; 2) Pervivència només de les explotacions agràries viables (dimensió mínima).

L'implicació clara d'una ocupació humana molt menor és la desaparició de molts petits pobles de muntanya, reduïts a unes poques explotacions i amb una població insuficient per a generar vida comunitària i sustentar institucions i serveis socials. Conclusió que ens suggereix dues reflexions: 1) En sí mateixa representa la degradació –sovint irreversible– d'un patrimoni arquitectònic i cultural acumulat al llarg de la història, la qual cosa –a l'espera de valoracions més justes amb el

passat i més respectuoses amb el futur— significa avui una desvalorització del «recurs paisatge». En el camí vers una societat de l'oci, això representa un cost social creixent. 2) La desaparició dels pobles i de les institucions comunitàries, accentua una situació d'aïllament, que fins i tot pot desincentivar l'arrelament de les explotacions viables. L'aprofitament dels recursos agraris de muntanya resulta, així, amenaçada. (Un exercici en el qual estem ara treballant es precisament l'avaluació de les pèrdues socials del desaprofitament de les pastures de muntanya).

L'exemple de Falgars torna a ésser il·lustratiu en aquest punt. La rendibilitat de l'activitat ramadera extensiva —sota determinades condicions del mercat i de l'explotació—, si bé és condició necessària, no és suficient. Condicionants claus en l'aprofitament dels recursos naturals de Falgars han estat: 1) l'existència d'una carretera que comunica amb la vall i, darrerament, l'instal·lació de telèfon. 2) l'elevada formació professional dels explotants, que permet resoldre «ad hoc» els petits problemes de l'explotació i dissenyar amb encert l'estratègia productiva i comercial de l'empresa. 3) la superació dels problemes de divisió de la propietat agrària, que ha permès reunir una extensió suficient de prats i pastures. Al nostre entendre, el simplisme d'aquests factors no desmereix la seva rellevància pràctica.

Epileg

Sobre aquest marc general han d'incidir les postures voluntaristes. Les zones de muntanya catalanes són en portes de l'aplicació de la política de muntanya, que neix amb objectius ambiciosos (d'ordre demogràfic, sòcio-econòmic, cultural i ecològic). Aquesta ponència alerta sobre la possible irreversibilitat d'alguns processos degradatius (en el cos social i/o en el medi físic), detectables en algunes zones concretes. Per altres zones, en canvi, és encara imprevisible el resultat de la confrontació entre les tendències apuntades aquí i l'eficàcia d'una actuació pública correctora.

Referències

(1). Deffontaines, Pierre: «*Contribution a une Géographie humaine de la montagne*». (Pirineos, n.º 11-12, Any V. 1949)

(2). Balcells, E. i altres. «*La vida rural en la montaña española*. (Orientaciones para su promoción)». (Monografías del Instituto de Estudios Pirenaicos (I.E.P.) n.º 107. Col. I.E.P. Jaca, 1980).

Vegueu del mateix autor: «El concepto ecológico de 'territorio montañoso': revisión general». (Comunicació inclosa a l'obra) «*Supervivencia de la montaña*» (Actas del Coloqui Hispano-Francés sobre las Areas de montaña). Madrid 1980.

(3). Bravard, Y.: «*Quelques aspects de la notion d'espace montagnard en France*». (Comunicació inclosa a l'obra «*Supervivencia de la montaña*» op. cit.). (Les expressions recollides en el text no corresponen a una traducció literal, sinó aproximada, de la cita bibliogràfica).

(4). Creus i Novau, J.: «*Aspectos climáticos de la montaña*» (Inclòs en el text de E. Balcells i altres: «*La vida rural en la montaña española*» (orientaciones para su promoción). op. cit.).

(5). Perpiñà, Romà: «*Infraestructura natural*». Assaig (1945) inclòs a l'obra: «*De economis hispana, infraestructura, historia*». Col. Laureano Figuerola. Departament de Teoria Econòmica de la Facultat de Ciències Econòmiques de la Universitat de Barcelona. Ed. Ariel. Barcelona, 1972.

(6). Balcells, E.: «El concepto ecológico de 'territorio montañoso': revisión general». (Comunicació inclosa a l'obra: «*Supervivencia de la montaña*» op. cit.).

(7). Balcells, E.: (vegeu nota anterior)

(8). Deffontaines, P.: «*Contribution a une Géographie humaine de la montagne*» op. cit.

(9). Vilà i Valenti, J.: «Una encuesta sobre la transhumancia en Cataluña». (*Pirineos*, n.º 17-18, Any VI, 1950). Es tracta d'una investigació clàssica, de referència gairebé obligada per estudiar la

ramaderia pirinenca. A la seva qualitat, cal afegir l'especial interès del període analitzat: un temps en què comencen a manifestar-se els primers símptomes del que serà després la transformació ramadera de l'Alt Pirineu. A remarcar, igualment, la visió global de la transhumància que adopta l'autor: activitat econòmica-manifestació cultural/creadora de formes i d'actituds de vida.

(10). B. Roux: intervenció en el debat final del «Coloquio Hispano-Francès sobre las Areas de Montaña» (recollida a «*Supervivencia de la montaña*» op. cit., pàgina 747). Vegeu també en la mateixa obra les conclusions de la Comissió-2 sobre Muntanya Mitjana a les pàgines 740 i 741.

(11). Podria pensar-se que les idees expressades en el text són aplicables només a la muntanya espanyola i a la gestió forestal espanyola, però tal cosa no és així. Hom pot comprovar-ho a: «*Développement intégré des régions de montagne. Cas particulier de l'arc alpins.*» Comissions de communautés européennes (elaborat per Walter Danz i Hans-Rudolf Henz. Col·lección Etudes. Séries Politique régionale n.º 20. Luxembourg, 1981). Són interessants, en concret, les pàgines 37 i 63.

(12). Deffontaines, P.: «*Contribution a une Géographie humaine de la montagne*» op. cit.

(13). Vegeu nota anterior.

(14). Aquests comportaments homogenis es reproduïen parcialment a l'actualitat. Així, per exemple, en algunes comunitats de l'Alt Pirineu és coneguda la tendència segons la qual la població que emigra es lloga majoritàriament de «porter» a la ciutat de Barcelona, fins i tot a determinats carrers de la ciutat.

(15). Entrevista a Jacques Lesourne –director del projecte Interfuturs– apareguda a *L'observateur de l'OCDE* (n.º 100, setembre, 1972).

(16). Per a l'alta muntanya catalana els historiadors situen la fase de màxima pressió demogràfica en els anys 1850-60. Vegeu, per exemple: F. Soldevila: «*Història dels Catalans*». (Volumen V. Segles XIX-XX. Barcelona 1974). J. Vicens Vives: «*Manual de historia económica de España*». (Ed. Teide. Barcelona, 1959).

(17). Balcells Rocamora, E.: «El concepto ecológico de territorio montañoso: revisión general». op. cit.

(18). Per al cas de la muntanya catalana, l'inici del període considerat es situava a mitjans del segle passat (1850-60). (Vegeu nota anterior). Per a seguir l'evolució a partir d'aquest anys, un text interessant és: Mateu, X.; Arqué, M. i Garcia, A.: «*El desenvolupament del capitalisme i les comarques rurals a Catalunya: el cas de l'Alt Pirineu*». Tesina de llicenciatura. Facultat de Geografia U.A.B., octubre de 1979.

(19). El caràcter general dels trets referits en el text, es concreten en forma i en períodes diferents segons les diverses zones de muntanya, essent, però, comuns en allò substancial.

Textos interessants són:

- C. Suffert-Carcenac: «Les grandes unités éco-agrologiques des Pyrénées françaises en 1970-1978». (*Révue Géographique des Pyrénées et du sud-Ouest*. Tome 49, n.º 4. Octubre, 1978).

- G. Bazin: «Intégration marchante et evolution des systemes agraires montagnards: les cas des Dômes (Massif Central)». (Recollit a l'obra «*Supervivencia de la montaña*». op. cit.).

- R. Perelman: «Un cas concret: L'évolution des Paysages de moyenne montagne: Le Gapençais (Alpes françaises)». Inclòs a l'obra. «*I curso de planificación integrada del paisaje forestal*», Ministerio de agricultura. ICONA. Monografía ICONA, n.º 7. Madrid, 1975.

- J.M. Garcia Ruiz i A. Lombarte: «Actividad agrícola y ganadería e industrias derivadas». (Aportación al VII Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos, celebrat a la Seu d'Urgell el setembre de 1974. Recollits en el text oficial del Congrés corresponent a «Alto Urgell, Alto Berguedà, Cerdanya y Andorra». Zaragoza, 1974).

- J.M. Garcia Ruiz: «Los sistemas tradicionales de explotación de las montañas ibéricas». I, «La fragilidad de la montaña en sus relaciones con la sociedad urbana». (Inclòs a «*La vida rural en la montaña española. Orientaciones para su promoción*». Diferents autors, op. cit. pàgines 39 a 61).

(20). La concreció del procés descrit en el text per a algunes comarques de muntanya catalanes es pot veure a: A.F. Tulla: «*Procés de transformació agrària en àrees rurals de muntanya. Les explotacions de producció lletera com a motor de canvi a les comarques de la Cerdanya, el Capcir, l'Alt Urgell i el Principat d'Andorra*». Tesi doctoral de l'autor, presentada al Departament de Geografia de la U.A.B. A.F. Tulla: «*L'evolució de les explotacions ramaderes al Pirineu. El cas de la producció lletera a la Cerdanya i l'Alt Urgell (1950-80)*». Comunicació presentada al I curs d'Estiu d'Estudis Pirinencs. La Seu d'Urgell, 26/31 de juliol de 1982).

(21). Informació sobre Falgars de la Gran Enciclopèdia Catalana.

(22). U.B.G.: Unitats de Bestiar Gros. Hom utilitza la conversió tradicional de 1 UBG = 1 boví = 10 oví = 3,3 porcí = 1 equí.

(23). Empresa de ramaderia de selecció «La Coromina», dedicada a la venda de reproductors de les races: boví (Charolais, Limousin, Blanc-Blau-Belge i Blonde d'Aquitanie), oví (Benichon du Cher), cabrum (Alpine) i cavall (àrab).